

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.003>
УДК 811.161.1-2'27

Н.Р. МАТВЕЄВА, доктор філософії,
асистент кафедри української мови та методики її навчання
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 47027
E-mail: natalya_matveieva@tnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6290-9381>

ВІЙНА І СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО МОВИ

У статті окреслено основні тенденції змін у мовній та національній свідомості українців на тлі повномасштабної російсько-української війни. Для вивчення цієї проблеми залучено матеріали таких соціологічних досліджень: опитування, виконане соціологічною групою «Рейтинг» (березень 2022 р.), усеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», проведене КМІСом (травень 2022 р.), опитування, виконане Gradus Research (жовтень 2022 р.), опитування КМІСу (грудень 2022 р.).

Проаналізовано результати анкетування, проведеного серед студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка взимку 2022—2023 років.

На основі підсумків усіх опрацьованих досліджень можемо простежити тенденції зміни мовної ситуації України в бік збільшення комунікативної потужності державної мови. Надалі можемо прогнозувати продовження зміни мовної ситуації країни в напрямку української монологічності.

Ключові слова: державна мова, рідна мова, мова повсякденного спілкування, мовна ситуація, мовна свідомість, національна ідентичність, мовна ідентичність, соціологічне опитування.

Мова — одна з найважливіших ознак будь-якої нації. Вона є своєрідним маркером нації, адже кожен народ ідентифікують передусім за його мовою. Не викликає сумнівів, що мова формує національний імідж держави.

До початку повномасштабного вторгнення мовну ситуацію в нашій країні було значною мірою досліджено, про що свідчать праці українських соціолінгвістів: Л.Т. Масенко (Масенко, 2020), С.О. Соколової (Соколова, 2023), О.М. Данилевської (Данилевська, 2019), О.Г. Рудої (Руда, 2021), Л.І. Підкуймухи, Н.С. Кісс (Pidkūimukha & Kiss, 2020), О.В. Шевчук-Клюжевої (Shevchuk-Kliuzheva, 2020), Г.В. Шумицької (Шумицька,

Цитування: Матвеєва Н.Р. (2023). Війна і ставлення українців до мови. *Українська мова*, 3(87), 3—18. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

2022), І.М. Цар (Цар, 2021) та ін. Мовну ситуацію в Україні трактували як існування українсько-російського білінгвізму й диглосії, основною ознакою якої була диференціація формального й неформального спілкування.

Після початку повномасштабної війни мовна ситуація в Україні зазнала змін, а тому, зрозуміло, проблема функціонування української мови в Україні на сучасному етапі є актуальною. Нині спостерігаємо нову хвилю українізації. Поштовхом до неї стала війна Росії проти України. Справді, саме повномасштабна російсько-українська війна значною мірою змінила мовну ситуацію в Україні та сприяла українізації комунікативного простору.

Війна Росії проти України призвела до того, що багато російськомовних громадян змінили свою звичну мову спілкування і перейшли на українську не лише в офіційному вжитку, але й у повсякденній комунікації. Українці намагаються згуртуватися, дистанціюватися від Росії та її культури, а також усвідомити важливість національної та мовної ідентичностей. Тому цілком погоджуємося з думкою головнокомандувача Збройних сил України В.М. Залужного: «Ціною життів найкращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, бути українцями, визначати своє майбутнє. Українська мова — це мова наших батьків і дітей. Мова нашої Перемоги» (Цензор.нет, 09.11.22).

Мета нашого дослідження — з'ясувати й проаналізувати основні тенденції змін мовної та національної свідомості українців після початку війни на основі результатів останніх соціологічних опитувань.

Підсумки багатьох соціологічних досліджень свідчать, що 2022 рік видався надзвичайно важливим для державної мови, яка стала фактором консолідації українського народу та виразником національної ідентичності.

Зазначимо, що українська мова набула значної популярності за кордоном. Так, на платформі Duolingo у 2022 році понад 1,3 мільйона користувачів у світі почали вивчати українську мову. У звіті за рік наголошують, що «зацікавленість у вивченні та вживанні української мови в кризових ситуаціях зросла за тиждень після початку війни, досягла піку в кінці березня та залишається стабільною до кінця 2022 року» (Цензор.нет, 10.12.22). Зокрема, за 6 місяців після початку війни кількість людей, які вивчали українську мову, зросла на 1651 % порівняно з минулим роком у Німеччині, на 1615 % — у Польщі та на 1515 % — у Чехії. Місце української мови в рейтингу найпопулярніших мов світу змінилося на 20 позицій — із 37 місця у 2021 році українська мова піднялася до 17 у 2022 році (Цензор.нет, 10.12.22). Безперечно, такі дані свідчать про зацікавлення іноземців не лише нашою державою, але й українською мовою.

Згідно з результатами опитування, яке проводила компанія Gradus Research на замовлення «Суспільного» в жовтні 2022 року, від початку повномасштабного вторгнення Росії 57 % українців почали більше спілкуватися або повністю перейшли на українську мову: 42 % українців почали комунікувати українською мовою більше, а 14 % повністю перейшли на державну мову спілкування (УП, 20.10.2022).

Звернімо увагу на результати всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», що його провів Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) у травні 2022 року. Методом телефонних інтерв'ю було з'ясовано, що «у 7 з 8 випадків не менше 85 % респондентів стверджували, що поділяють саме проукраїнську позицію... Змістовно ж це означає, що не менше 85 % респондентів вважають, що в Україні немає утисків російськомовного населення (зокрема, так вважають 85 % етнічних росіян і 90 % російськомовних жителів України), що Україна має власну довгу історію становлення та державності (а не є «штучним» витвором радянської влади), що західні держави не хотіли і не провокували Україну на війну проти Росії, що думки про «нацистів» у владі України є вигадкою, що війна почалася через прагнення росії підкорити Україну (а не через справедливі претензії), що російські війська навмисно атакують цивільну інфраструктуру та цивільних осіб, що російська армія в першу чергу винна у руйнації цивільної інфраструктури і жертвах серед мирного населення» (Грушецький, 2022). Такі думки респондентів є свідченням поступової еволюції свідомости українського суспільства в бік реалістичного розуміння подій та відмови від маніпуляцій та дезінформації.

Проаналізуємо, наскільки проукраїнською є позиція українських громадян, інакше кажучи, яким є індекс сприйняття російсько-української війни. Результати дослідження «Омнібус» засвідчують, що за 100-бальною шкалою середній бал для України становить 90. Ідеться про те, що «в регіональному розподілі від 93 % на Сході до 99 % на Заході респонденти мають переважно або цілком проукраїнську позицію (причому 80—90 % мають саме повністю проукраїнську позицію). На Заході і в Центрі майже немає респондентів з переважно або цілком проросійською позицією, на Півдні — 2 %, на Сході — 4 %» (там само). Не викликає сумнівів, що така ситуація є доволі оптимістичною для України.

У цьому контексті важливо також з'ясувати, як змінилося сприйняття росіян серед українців. Згідно з даними, що їх оприлюднив КМІС, наприкінці 2021 року 75 % українців ставилися до звичайних росіян добре, тепер ситуація кардинально змінилася: 82 % українців ставляться до росіян погано (там само). Помітно, що негативне ставлення до росіян українці переносять і на російську мову. Аби не розмовляти мовою ворога, усе більше й більше українців починають спілкуватися українською.

Результати шостого загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у березні 2022 року, також засвідчують поліпшення становища української мови. Зокрема, можемо простежити позитивну динаміку зміни усвідомлення українцями своєї рідної мови. Так, у 2012 році 57 % українців вважали українську мову рідною, у 2022 році рідною українську називають уже 76 % громадян. Водночас ідентифікація російської мови як рідної серед українців теж змінилася, щоправда, в інший бік (рис. 1): якщо у 2012 році 42 % українців вважали рідною російську мову, то у 2022 році — 20 % («Рейтинг»).

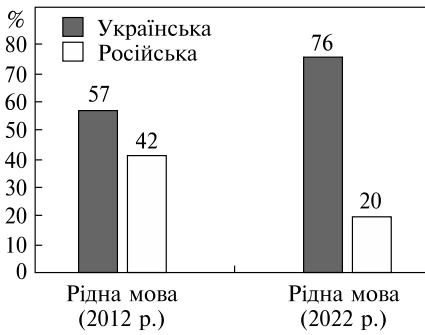

Рис. 1. Рідна мова українців у 2012 р. і 2022 р. (дані соціологічної групи «Рейтинг»)

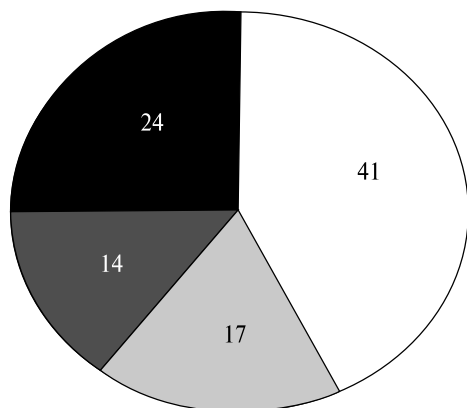
мову, тобто таку, якою з ними розмовляли з дитинства (російську), то нині вони почали ідентифікувати рідну мову зі своєю Батьківщиною. На нашу думку, саме такі відмінності у трактуванні поняття «рідна мова» зумовили збільшення кількості тих людей, що називають українську мову рідною (Матвеєва, 2023, с. 11–12).

Проаналізуємо, якою ж мовою українці спілкуються в повсякденній комунікації на основі даних опитувань соціологічної групи «Рейтинг». Наприклад, у 2012 році російську мову в повсякденному спілкуванні використовували близько 40 % респондентів, наприкінці 2021 року — 26 %, а на початку війни — 18 % («Рейтинг»). Зазначимо, що російськомовні українці поступово починають спілкуватися двома мовами, а тому зараховують себе до категорії двомовних. Зрозуміло, що для того, аби мовці повністю перемкнули мовний код, потрібен час. Утім, зважаючи на те, що дві третіх із тих респондентів, хто в повсякденні розмовляє двома мовами, готові перейти винятково на українську (там само), можемо прогнозувати, що такий етап двомовності є перехідним, і в перспективі мовці, поглибивши рівень знань української мови, будуть використовувати її під час повсякденної комунікації.

Очевидним є той факт, що воєнні дії значною мірою вплинули на ставлення українців до російської мови. Згідно з результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», «сьогодні абсолютна більшість (83 %) за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні» (там само). Цю думку підтримують представники всіх макро-регіонів, вікових і мовних груп. Для порівняння зазначимо, що «за надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть, а сьогодні — лише 7 %» (там само). Раніше значна частина мешканців Півдня і Сходу мала проросійські позиції, зараз на всіх територіях домінантною є ідея про українську мову як єдину державну мову українського народу.

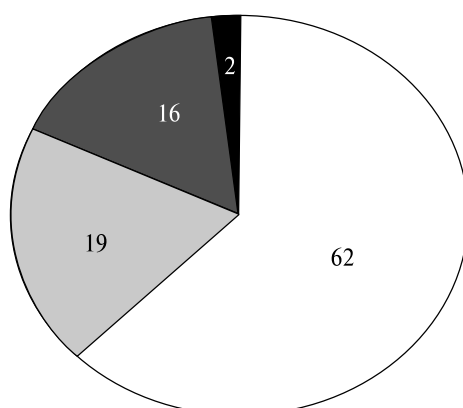
Показовими для характеристики сучасної мовної ситуації в Україні є підсумки опитування, проведеного КМІСом 4–27 грудня 2022 року на замовлення доктора політичних наук, провідного наукового співро-

На рисунку чітко видно, що 19 % українців змінили своє усвідомлення рідної мови за 10 років. Пояснити можемо це власне самим трактуванням цього поняття. Зауважимо, що рідну мову найчастіше розуміють або як материнську мову, або як мову своєї держави. З огляду на це припускаємо, що та кількість людей, яка по-іншому почала визначати свою рідну мову, вірогідно, змінила своє усвідомлення цього поняття. Якщо раніше респонденти рідною мовою називали материнську

- Дві мови рівною мірою
- Російська
- Здебільшого українська
- Лише українська

Рис. 2. Мова повсякденного спілкування українців (дані КМІСу)

- Інші мови
- Тільки або здебільшого російська
- Дві мови рівною мірою
- Тільки або здебільшого українська

Рис. 3. Мова родинного спілкування українців у 2022 р. (дані КМІСу)

бітника відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України В.М. Кулика. На думку вченого, найпомітнішою зміною в становищі державної мови сьогодні є різке збільшення частки українців, які в повсякденному спілкуванні розмовляють українською мовою. Так, у грудні 2022 року 41 % респондентів зауважили, що спілкуються винятково українською мовою, та 17 % — здебільшого українською (Кулик, 2022). Отже, 58 % українців використовують українську мову під час щоденної комунікації. Російською розмовляють 14 % опитаних, ще 24 % вживають обидві мови рівною мірою (рис. 2).

В.М. Кулик зауважував, що ці цифри є правдивими і тут не спрацьовує «ефект соціальної бажаності», коли бажане видають за дійсне. Аргументував науковець це тим, що методом опитування було інтерв'ю, а не анкетування, а тому, зрозуміло, у такий спосіб легше визначити основну мову спілкування респондентів. Наприклад, на початку розмови інтерв'юер постійно перемикав мовні коди, щоб з'ясувати, якою мовою респондентів зручніше спілкуватися. 87 % респондентів розмовляли українською, і навіть серед мешканців Сходу та Півдня 74 % опитаних обрали українську мову для комунікації. Для порівняння зазначимо, що «на початку 90-х років ХХ ст., коли КМІС уперше застосував цей метод, співвідношення мовних груп було десь 55 vs 45 % на користь російської, а на Сході та Півдні вона переважала на рівні 90 %» (там само).

З огляду на підсумки дослідження розуміємо, що більшість людей почали усвідомлювати важливість державної мови і використовувати її бодай в офіційному спілкуванні. Хоча припускаємо, що мовою повсякденної комунікації багатьох українців, особливо мешканців Півдня і Сходу, може бути й російська, але у формальному спілкуванні чи навіть

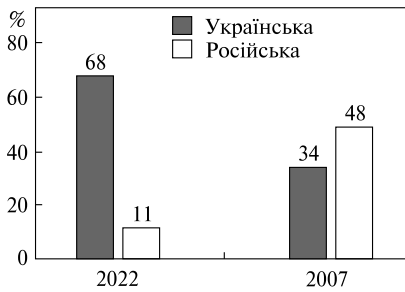

Рис. 4. Мова, яку використовують на роботі та під час навчання (дані КМІСу 2022 / дані Інституту соціології Національної академії наук України 2007)

ки або переважно російською — 25 %) (Кулик, 2022). Наведений рисунок (рис. 3) чітко ілюструє, наскільки українська мова почала домінувати в сімейному спілкуванні українців.

Помітні позитивні зміни у використанні української мови як державної спостерігаємо також на прикладі спілкування українців на роботі чи під час навчання. Зокрема, 68 % опитаних зауважили, що на роботі та під час навчання вони спілкуються лише або здебільшого українською, 11 % респондентів — ще російською. Різниця між українськомовними та російськомовними комунікантами становить 57 % (там само), а це, безперечно, засвідчує домінування української мови у формальному спілкуванні.

Очевидними видаються зміни вибору мови для формальної комунікації українцями у 2007 році і 2022 році. Наприклад, згідно з даними опитування, проведеного у 2007 році Інститутом соціології НАН України, тільки або здебільшого українською мовою на роботі розмовляли 34 % опитаних, тільки або здебільшого російською — 48 % (Вишняк, 2009, с. 39—44). За 15 років удвічі збільшилася кількість тих людей, які на роботі спілкуються українською мовою, і вчетверо зменшилася кількість тих, хто використовує російську (рис. 4). Уважаємо, що значною мірою на це вплинув Закон України «Про державну службу» 2015 року, у якому чітко закріплено вимогу до державних службовців уживати під час виконання посадових обов’язків українську мову (ЗДС). Особливо важливу роль для повноцінного утвердження української мови в її статусі державної, на нашу думку, відіграв також Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 року, відповідно до якого державну мову повинні використовувати в усіх сферах обслуговування.

Упадає у вічі різка зміна ставлення опитаних до російської мови. За спостереженнями В.М. Кулика, 58 % респондентів упевнені, що російська мова — зовсім не важлива (для порівняння: у 2014 році лише 9 % українців уважали неважливою російську мову) (Кулик, 2022). З огляду на це

просто поза межами дому респонденти все-таки намагаються використовувати державну мову.

З’ясуємо, яку мову обирають українці для спілкування із членами сім’ї. Згідно з результатами опитування, що його проводив КМІС, удома з родиною лише українською спілкуються 50 % респондентів, здебільшого українською — 12 %, обома мовами рівною мірою — 19 %, тільки або переважно російською — 16 %, іншими мовами — 2 % (у 2017 році тільки або переважно українською спілкувалися 51 % респондентів, а тільки

розуміємо, що українці таки прагнуть дистанціюватися від Росії та її мови, а отже, у майбутньому утвердити єдину мову. Наприклад, 80 % опитаних українців переконані, що в перспективі українська мова має бути основною в усіх сферах комунікації (у 2017 році так уважали 60 % респондентів).

Отже, на основі результатів кількох соціологічних опитувань 2022 року простежуємо тенденцію до збільшення використання державної мови серед українців. Це, очевидно, свідчить про употужнення мовної свідомості населення.

Позитивну динаміку функціонування української мови засвідчує і анкетування, яке ми провели взимку 2022—2023 років серед студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Обсяг вибірки становить 300 анкет. Респондентами були студенти таких факультетів, як-от: філології і журналістики, іноземних мов, мистецтв, історичного, інженерно-педагогічного та фізичного виховання.

Запитання нашої соціолінгвістичної анкети перегукувалися із запитаннями опитування 2017 року, що його ми проводили серед студентів столичних закладів вищої освіти (Матвеєва, 2022, с. 153—156), а також із запитаннями студентського анкетування, що його виконав Центр соціологічних досліджень «Громадська думка» у 2000 році (Залізник, Масенко, 2002). Фокусом нашого дослідження є думки тернопільських студентів щодо функціонування української та російської мов у воєнний період.

Найперше, що впадає у вічі, це те, що 100 % опитаних студентів вважають своєю рідною мовою українську. У цьому контексті важливим видається те, як саме студенти розуміють поняття «рідна мова». Відповіді розподілилися так (рис. 5): найбільше, а саме 43 % респондентів відповіли, що рідна мова — це мова їхньої держави, 27 % опитаних вважають, що це мова їхньої національності, 15 % рідною мовою називають основну мову їхнього спілкування, 6 % опитаних переконані, що це перша засвоєна мова, 8 % респондентів усвідомлюють рідну мову як мову родини. Отже, підсумки анкетування засвідчують, що більшість студентів рідну мову розуміють як мову їхньої держави, а тому, очевидно, називають своєю рідною мовою українську.

Зауважимо, що у свідомості тернопільських студентів збігаються поняття рідної мови й мови повсякденного спілкування: 88 % опитаних студентів у повсякденному житті розмовляють українською, 10 % використовують здебільшого українську, решта обрали варіант «Суржик». Звідси випливає той факт, що тимчасом як 100 % респондентів вважають українську мову рідною, 98 % використовують її під час щоденної комунікації. Якщо порівняти ці дані з підсумками студентського опитування, яке ми проводили в Києві у 2017 році, результати, очевидно, відрізняються (рис. 6). У побутовій комунікації столичних студентів 44 % всіх респондентів використовували російську мову, українську — 36 %, 16 % спілкувалися двома мовами, а 4 % студентів обрали відповідь «Інше», аргументувавши це тим, що розмовляють суржиком (Матвеєва,

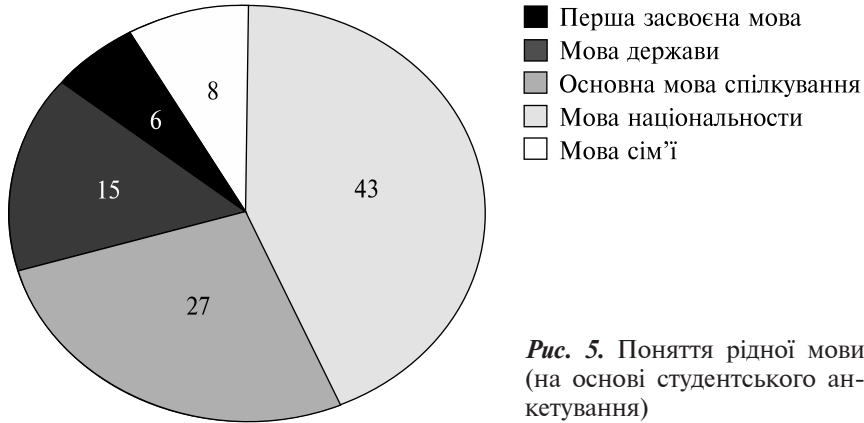

Рис. 5. Поняття рідної мови (на основі студентського анкетування)

2022, с. 110). Зрозуміло, що значною мірою на такий вибір мовних кодів впливає час опитування і регіон, де проживають студенти. Не викликає сумнівів, що Захід України є більш українськомовним, ніж столиця, саме тому рідна мова і слугує мовою повсякденного спілкування для більшості респондентів.

Предметом нашого зацікавлення є також рівень престижу української та російської мов у розумінні студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка. Очевидно, що це поняття неможливо визначити цілком об'єктивно, адже беззаперечними у трактуванні престижу є аксіологічний та оцінний компоненти.

Запитання в анкеті було сформульовано так: «На Вашу думку, чи престижно зараз в Україні говорити українською мовою?» і «На Вашу думку, чи престижно зараз в Україні говорити російською мовою?». Як з'ясувалося, майже всі студенти відповіли однаково: 99 % опитаної молоді вважають спілкування українською мовою на сучасному етапі престижним. Ситуація з російською мовою кардинально відрізняється: 99 % респондентів вважають, що спілкуватися російською мовою в Україні зараз не престижно, а отже, негативне сприйняття Росії українці переносять і на їхню мову.

Підтверджують це також думки студентів із приводу того, чи змінилося їх ставлення до двох мовних кодів після початку повномасштабної війни з Росією в лютому 2022 року. Зокрема, 65 % опитаних студентів стверджують, що їх ставлення до української мови певною мірою поліпшилося, у 34 % респондентів усе залишилося без змін. Ситуація з російською мовою дещо інша: 94 % студентів зазначили, що їх ставлення до російської мови погіршилося, тимчасом як 6 % респондентів не змінили свого ставлення до російської. Хоч мусимо зауважити, що ми не маємо інформації, яким було їх ставлення до російської мови до початку війни.

Результати анкетування студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка засвідчили невисокий рівень двомовності серед молоді. Зокрема, щодо самоідентифікації за мовною поведінкою, то 83 % респондентів уналежнюють себе до монолінгвів, а 16 % вважають себе білінгвами. У цьому контексті наголосимо

на очевидних відмінностях у результатах опитувань 2017 року і 2022—2023 років. Наприклад, на основі підсумків опитування київських студентів 2017 року ми спостерігали високий рівень двомовності: три чверті всіх опитаних (75 %) позиціонували себе як двомовців, та лише четвертина (25 %) зараховувала себе до одномовців (Матвеєва, 2022, с. 110). З огляду на це припускаємо, що значну роль в аспекті білінгвальності відіграє територіальний чинник. Зрозуміло, що Тернопіль є більш українськомовним містом, ніж столиця, а тому його жителі, не використовуючи російського мовного коду у своїх комунікативних практиках, вважають себе монолінгвами.

Зосередимося на реальних мовних практиках тернопільських студентів. Усі респонденти зазначили, що на запитання українською вони дадуть відповідь також українською. На звертання російською студенти ТНПУ ім. В. Гнатюка також відповідають здебільшого українською (93 %), на відміну від київських студентів 2017 р. (нагадаємо, що 67 % студентів столичних закладів вищої освіти на звернення російською відповідали нею ж) (там само, с. 117).

Під час обох студентських анкетувань ми запитували, що найчастіше є причиною переходу студентів з одного мовного коду на інший у процесі комунікації. Серед представників київських вишів найпоширенішою відповіддю був аргумент про підлаштування під мову співрозмовника — так відповіли 55 % опитаних, а це, безперечно, свідчить про високий рівень конформності студентів. Ще однією причиною зміни мовного коду була ситуація, коли співрозмовник не розумів української, за що висловилися 16 % опитаної аудиторії. Третє місце серед причин перемикавання мовних кодів посідала звичка розмежування формального, тобто українськомовного спілкування, та неформального (російськомовного) — 9 % відповідей. Зазначимо, що часто таку причину зміни мовного коду називали другою, а це переконливо доводило яскраво виражену диглосність (там само, с. 117—118).

На противагу киянам, тернопільські студенти в анкетах стверджують, що майже ніколи не змінюють мовного коду у своїх комунікативних практиках. Серед відповідей, наприклад, домінують такі: «Я все одно спілкуюся українською», «Не переходжу, говорю тільки українською», «Не роблю переходу, якщо не розуміють українською, тоді стараюсь перейти на англійську», «Немає причин переходити на російську», «На російську мову ніколи не переходжу!», «Не вживаю російської», «Немає ніяких підстав розмовляти російською мовою», «Не переходжу на російську, це принцип», «Раніше мова

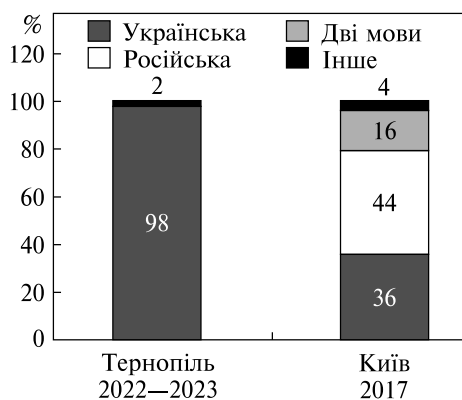

Рис. 6. Мова повсякденного спілкування (дані студентського опитування 2022—2023 років та 2017 року)

співбесідника, тепер нічого, бо не переходжу», «Якщо не дай Бог перейшов на московський діалект української мови, йду чистити зуби». Звичайно, деякі студенти все-таки зазначають, що коли співрозмовник не розуміє української, тоді вони переходять на російську, але не викликає сумнівів те, що студенти Тернополя виражають сильнішу мовну стійкість та не змінюють мовні коди автоматично залежно від мови співрозмовника, як це зазвичай робили студенти-кияни.

Більшість респондентів вважає, що сучасний стан функціонування української мови не відповідає її статусу державної, як наслідок, українську використовують в меншому обсязі, ніж цього вимагає статус. Окрім цього, 97 % опитаних переконані, що російська мова не повинна мати жодних переваг на законодавчому рівні порівняно з мовами інших національних меншин.

Не можливо оминати також зв'язок мовного питання з війною, розв'язаною Росією проти українського народу та з вимушеною міграцією українців зі східних та південних територій до безпечніших міст і сіл на Заході України. Ми поставили студентам декілька запитань, які б допомогли схарактеризувати їх розуміння цих актуальних проблем. Наприклад, 72 % студентів вважають, що питання статусу російської мови стало однією з причин повномасштабного вторгнення Росії. Окрім цього, більшість опитаних переконана, що українську мову почали використовувати частіше після початку повномасштабної війни.

Слід підкреслити також наявність у суспільстві конфліктів, пов'язаних з використанням мови. Зокрема, троє із чотирьох студентів зазначили, що часто або зрідка спостерігали конфлікти на мовному ґрунті після переїзду до їхнього населеного пункту переселенців. 62 % респондентів бодай один раз просили російськомовних українців перейти на державну мову спілкування. Підкреслимо, що ми одразу поставили зустрічне запитання про те, якою була реакція людей на такі прохання. Згідно з результатами анкетування, 50 % респондентів зауважили, що переселенці хотіли перейти на українську мову, але їм це складно, на думку 9 % опитаних, російськомовні українці охоче перемикали мовний код. 24 % студентів зазначили, що переселенці не виявляли бажання розмовляти державною мовою. 4 % опитаних стверджували, що російськомовні українці рішуче відмовлялися переходити на українську мову комунікації. Ба більше, деякі студенти ділилися думками про те, що прохання перейти на державну мову спілкування супроводжувалося приступами агресії та злості.

Важливо, що 99 % студентів переконані в тому, що в перспективі українська мова має стати основною в усіх сферах спілкування, а це, безумовно, налаштовує на позитив. Студенти не хочуть, аби їхні майбутні діти вивчали російську мову та літературу в школі. Звичайно, такі погляди молоді свідчать про бажання повністю дистанціюватися від усього російського.

Цікавими є відповіді тернопільських студентів на відкриті запитання анкети. Зокрема, серед запитань анкети була пропозиція поміркувати

з приводу функціонування української та російської мов на території України. Наголосимо, що більшість респондентів є дуже категоричними й висловлюють думку за повне викорінення російської мови з України: «Російська мова не повинна функціонувати на території України», «Категорично проти всього російського, особливо мови!», «Українська мова — єдина державна мова, російська як мова нацменшин», «На території України повинна функціонувати тільки українська мова», «Нічого російського в нас не має бути. Наша русофобія недостатня», «Викорінювати повністю російську мову», «На мою думку, російська мова на території України ніколи і ні в якому вигляді не повинна вживатися», «На території України повинна функціонувати тільки одна державна мова — українська», «Державна мова повинна бути “Українська”, а всі інші мови мають рахуватись як іноземні», «Українська мова — це мова держави, установлена в кодексі України, шкода, що не всі це розуміють... Українська мова процвітає лише на заході, на сході не сильно, тому, на мою думку, це ще один крок до початку війни, адже вони прийшли нас «визволяти»!», «Я проти російської мови та проти вживання її в Україні», «Україна , росія за кораблем, разом зі своєю мовою», «Цього потрібно позбуватись. Це мова іншої країни і вона має бути іноземною, а не впроваджувати її в Україні, як другу державну мову», «Я проти мови країни агресора», «Російська мова недоцільна у нашій державі», «Російську мову повністю заборонити», «Московитська мова окупанта! І вона повинна викорінюватись м'яким шляхом з українського суспільства. Будь-які розширення прав мови окупанта рішуче засуджуватиму», «Мову окупанта потрібно викорінити з України та забути, як страшний сон!», «Абсолютно негативне, або ми забудемо усе російське і знищимо усі його сліди, або нашим нащадкам доведеться надалі воювати з ними», «Тільки Українська мова, терористичній мові не має бути місця в нашій Україні», «Російської мови не повинно бути взагалі на території України, інакше вони знову прийдуть «асвабаждать» майбутнє покоління».

Думаємо, що основною причиною такої ненависти молодих українців до російської мови та держави є повномасштабне вторгнення Росії на нашу територію, адже в попередніх студентських опитуваннях такої агресії не спостерігали. Тому не викликає сумнівів, що саме війна спричинила потужну хвилю українізації та сильне бажання українців відсторонитися від усього російського.

Зауважимо, що деякі студенти не є надто категоричними і лояльно ставляться до тих, хто розмовляє російською, хоч переконані, що знати українську мову повинні всі громадяни України: «Кожна людина — вільна особистість і має право на свою думку і на свої дії, якщо людина хоче говорити російською, нехай говорить, але українську знати обов'язково потрібно, якщо людина зі східної частини України, а там більша половина на російській, вона виросла в російськомовній сім'ї, то вона не буде говорити українською, бо людина так привикла, тому говорити, най говорять, але знати державну мову я вважаю за потрібне — це обов'язок, на мою думку! Але до людей, які говорять російською, в мене відраза», «На жаль, це досі актуальне

питання. Є люди, які не можуть відмовитись від використання російської мови через беззмістовні причини і незрозумілі принципи. Але, на щастя, є ті, хто повністю переглянув це питання у своєму відношенні і перейшов повністю на українську мову, тобто і в щоденному спілкуванні, і в бізнесі і т. д.».

Мовні проблеми, справді, сьогодні є надзвичайно актуальними, про що свідчать розлогі відповіді студентів на відкрите запитання анкети. Зокрема, цікавими є також міркування студентів, де вони асоціюють мову з національною ідентичністю: «В Україні одна мова — українська! Особливо у сучасних реаліях. Наприклад, військові ліплять собі скотч яскравого кольору на форму, щоб розрізняти свій-чужий. З мовою та ж ситуація. Якщо хтось до мене звертається мовою окупанта, то з вірогідністю 80 % в нас різні цінності і уявлення про те, що відбувається. Так би мовити... В них був вибір, який скотч клеїти. Не варто скаржитись тепер, що хтось не так зрозумів їх «удобний» вибір», «Мені шкода, що до сьогодні люди, чий домівок зруйновано, не розуміють важливості мовного питання. Досі багато людей слухає російську музику, використовує російську в соціальних мережах і так далі. Звичайно, складно перейти на українську у випадках, коли ти її чув і відповідав нею тільки на уроках, але це можливо. Я би хотіла, щоб люди в Україні спілкувались виключно українською, особливо на масу, можливо, вдома між рідними, коли перехід складний, можна говорити російською, але мова це не тільки про слова, це про стан твоєї свідомості, про твій менталітет, про твої думки, про навколишнє середовище», «Я не вважаю, що російська мова вартує того, щоб бути другою мовою нашої країни. Моя думка така: в Україні — українська, Англії — англійська, Польщі — польська, а Росії — російська. І не повинна бути двомовність, адже так втрачається елемент, який визначає нашу належність до певної країни. Наголошу: дуже важливий елемент. На території України я б казала розмовляти лише українською мовою», «Українська мова має бути як ідентифікатор нашої нації!», «Українська мова повинна використовуватися в усіх сферах на всій території нашої держави. Кожен громадянин України повинен володіти українською мовою. Російська для нашої держави має бути такою ж іноземною, як, для прикладу, польська, англійська чи іспанська. Щось чули, щось розуміємо, але це не наше рідне...».

Цікавими є також ідеї молоді стосовно того, як українізувати суспільство: «Я вважаю, що в першу чергу повинна ставитися вимога при влаштуванні на роботу на державні посади, обслуговуючий персонал має спілкуватися з людьми українською мовою. Про мову на телебаченні мова і не йде. Також українські блогери на ютубі, інстаграмі, тік-ток повинні перейти на українську мову, щоб молодь розуміла, що так треба і це правильно, це зовсім не соромно і не так вже й важко. Реклама в соцмережах, банери на вулицях мають бути тільки українською. Потрібно дорікати людям, які навіть не намагаються перейти на українську мову. І респектувати людям, які стараються, навіть якщо їм це не дуже добре вдається», «Українську мову потрібно вводити в маси через соціальні мережі, культуру, а також слід проводити виховні заходи щодо зниження споживання

російськомовного контенту», «На мою думку, російську мову потрібно повністю викоринювати з нашого інформаційного простору, щоб наші діти її взагалі не розуміли і сприймали лише як іноземну». Цілком погоджуємося з аргументами студентів, що для українізації комунікативного простору та утвердження української мови в статусі єдиної державної мови слід сприяти поширенню української мови на всі комунікативні сфери, підвищувати престиж усього українського, гарантувати постійне використання української державними службовцями й контролювати мовний режим у сферах офіційної комунікації, а це, безперечно, є завданням мовної політики. Саме державна політика в мовній сфері повинна забезпечити інструменти такої переорієнтації українського суспільства (Матвеева, 2022, с. 136). Надзвичайно важливою в цьому контексті є також цілковита відсутність внутрішнього спротиву процесам українізації.

Підсумки студентського анкетування засвідчують високий рівень мовної свідомості респондентів. Зрозуміло, що результати опитування певною мірою зумовлені регіональним чинником, адже Тернопіль є українськомовним містом, де не використовували російську мову й до початку повномасштабного вторгнення.

Отже, зважаючи на результати проаналізованих соціологічних досліджень, спостережено позитивні зміни у ставленні українців до української мови та, як наслідок, частіше її використання. На сучасному етапі процес українізації став надзвичайно потужним. Війна об'єднала людей, зокрема і в мовному плані, заради перемоги над окупантом.

Наведені соціологічні дані свідчать про очевидну трансформацію мовної ситуації України. На тлі російської збройної агресії усвідомлення української мови як маркера української нації, що має здатність ідентифікуватися з нею, є особливо чітким. Надалі можемо прогнозувати зміни мовної ситуації країни в напрямку української монолінгвальності. Цьому сприятиме послідовна мовна політика держави, спрямована на неухильне виконання мовного законодавства.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЗДС — Закон України про державну службу від 10.12.2015 № 889-VIII. <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.03.2023).

Рейтинг, 19.03.2022 — Соціологічна група «Рейтинг». (2022). Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні. <http://surl.li/chnuc> (дата звернення: 25.01.2023).

УП, 20.10.2022 — Українська правда. (2022). 57 % громадян стали більше спілкуватися або перейшли на українську — опитування. <http://surl.li/kzybf> (дата звернення: 23.01.2023).

Цензор.нет, 09.11.22 — Цензор.нет. (2022). Ціною життів кращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, — Залужний. <http://surl.li/kzxwp> (дата звернення: 15.03.2023).

Цензор.нет, 10.12.22 — Цензор.нет. (2022). 1,3 млн людей почали вчити українську в додатку Duolingo. <http://surl.li/kzxym> (дата звернення: 28.01.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Вишняк О. (2009). *Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз)*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Грушецький А. (2022). *Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19—24 травня 2022 року: пресреліз*. <http://surl.li/kzxtl> (дата звернення 29.03.2023).
- Данилевська О. (2019). *Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси: монографія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Залізник Г., Масенко Л. (2002). *Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній*. Київ: Урок української.
- Кулик В. (2022). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. <http://surl.li/kzxsh> (дата звернення 25.03.2023).
- Масенко Л. (2020). *Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*. Київ: Видавництво «КЛЮ».
- Матвеєва Н. (2022). *Двомовність у сучасному комунікативному просторі Києва: монографія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Матвеєва Н. (2023). Тенденції змін у мовній та національній свідомості українців на тлі повномасштабної російсько-української війни (за матеріалами соціологічних досліджень 2022 року). *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю)* (с. 8—17). Житомир: Поліський національний університет.
- Руда О. (2021). Рідна мова vs мова повсякденного спілкування в оцінках українців. *Slavia Meridionalis*, 21, Article 2414. <https://doi.org/10.11649/sm.2414>
- Соколова С. (2023). Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1(85), 3—19.
- Цар І. (2021). *Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі*. Київ: Наукова думка.
- Шумицька Г. (2022). Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*, 4(84), 3—10.
- Pidkuimukha L., Kiss N. (2020). Battle of narratives: Political memes during the 2019 Ukrainian presidential election. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 20, Article 2246. <https://doi.org/10.11649/cs.2246>
- Shevchuk-Kliuzheva, O. (2020). The sociolinguistic aspect of Ukrainian Russian child bilingualism on the basis of a survey of Ukrainian families. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 20, Article 2323. <https://doi.org/10.11649/cs.2323>

Статтю отримано 23.05.2023

LEGEND

ЗДС — *Law of Ukraine on Civil Service on 10.12.2015 № 889-VIII*. Retrieved March 23, 2023 from <https://www.rada.gov.ua/> (in Ukrainian).

Рейтинг, 19.03.2022 — *Sociological group “Rating”*. (2022). 6th all-national poll: language question in Ukraine. Retrieved January 25, 2023 from <http://surl.li/chnuc> (in Ukrainian).

УП, 20.10.2022 — *Ukrayinska Pravda*. (2022). 57 % of population started to speak more or switched to Ukrainian — poll. Retrieved January 23, 2023 from <http://surl.li/kzybf> (in Ukrainian).

Цензор.нет, 09.11.22 — *Cenzor.net*. (2022). Thanks to the lives of the best, we are getting the right to speak our mother tongue, — Zaluzhnyi. Retrieved March 15, 2023 from <http://surl.li/kzxwp> (in Ukrainian).

Цензор.нет, 10.12.22 — *Cenzor.net*. (2022). 1,3 million of people started to learn Ukrainian in Duolingo. Retrieved January 28, 2023 from <http://surl.li/kzxyu> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Danylevska, O. (2019). *The Ukrainian Language in Ukrainian school at the beginning of XXI century: sociolinguistic essay*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Hrushetskyi, A. (2022). *Perception index of the Russian-Ukrainian war: results of the telephone survey conducted on May 19–24, 2022: press release*. Retrieved March 29, 2023 from <http://surl.li/kzxtl> (in Ukrainian).
- Kulyk, V. (2022). Language and identity in Ukraine at the end of 2022. *Zbruch*. Retrieved March 25, 2023 from <http://surl.li/kzxsh> (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2020). *The conflict of languages and identities in post-Soviet Ukraine*. Kyiv: Vydavnytstvo “KLIO” (in Ukrainian).
- Matveieva, N. (2022). *Bilingualism in the modern communicative space of Kyiv*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Matveieva, N. (2023). Changes in language and national consciousness of Ukrainians in the period of full-scale Russia’s war in Ukraine (on the materials of sociological investigation 2022). *Actual problems of linguistics and lingal methodology in the conditions of war in Ukraine: Collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (with international participation)* (pp. 8–17). Zhytomyr: Poliskyi natsionalnyi universytet (in Ukrainian).
- Pidkuimukha, L. & Kiss, N. (2020). Battle of narratives: Political memes during the 2019 Ukrainian presidential election. *Cognitive Studies / Їтудес когнітивес*, 20, Article 2246. <https://doi.org/10.11649/cs.2246>
- Ruda, O. (2021). Native language vs the language of everyday communication in the evaluations of Ukrainians. *Slavia Meridionalis*, 21, Article 2414. <https://doi.org/10.11649/sm.2414> (in Ukrainian).
- Shevchuk-Kliuzheva, O. (2020). The sociolinguistic aspect of Ukrainian Russian child bilingualism on the basis of a survey of Ukrainian families. *Cognitive Studies / Їтудес когнітивес*, 20, Article 2323. <https://doi.org/10.11649/cs.2323>
- Shumytska, H. (2022). Changes in language identities of Ukrainians during Russian-Ukrainian War: 2022. *Ukrainian language*, 4(84), 3–10 (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2023). Changes in the attitude of Ukrainians to languages against the background of the full-scale Russian invasion of Ukraine. *Ukrainian language*, 1(85), 3–19 (in Ukrainian).
- Tsar, I. (2021). *Ukrainian everyday broadcasting in the urban youth environment*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vyshniak, O. (2009). *Language situation and status of languages in Ukraine: dynamics, problems, prospects (sociological analysis)*. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Zalizniak, H., & Masenko, L. (2001). *The language situation of Kyiv: today and tomorrow*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).

Received 23.05.2023

Natalia Matveieva, PhD, Assistant of the Department of the Ukrainian Language and Methods of its Teaching Ternopil Volodymyr Hnaituk National Pedagogical University 2 Maxyma Kryvonosa St., Ternopil 46027, Ukraine
E-mail: natalya_matveieva@tnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6290-9381>

THE WAR AND THE ATTITUDE OF UKRAINIANS TO LANGUAGE

This article is devoted to outlining the main trends of changes in the language and national consciousness of Ukrainians in the period of Russian-Ukrainian war. The language situation in Ukraine has changed significantly since the start of Russian aggression in February 2022.

The basis of our investigation are the results of the latest sociological surveys. In order to study these changes, the materials of the following polls were involved: the poll conducted by the sociological group “Rating” (March 2022), the all-Ukrainian public opinion poll “Omnibus” conducted by KMIS (May 2022), the survey conducted by Gradus Research (October 2022), the KMIS survey (December 2022).

Presented in the paper also are the opinions of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University students regarding language issues, which were collected in the process of student questionnaires in winter 2022—2023.

The results of all studies confirm the fact of changing the language situation in Ukraine in the direction of increasing the amount of the Ukrainian language. Now the process of Ukrainization has become so visible. Ukrainians became more conscious in the aspect of their national identity and more switched to the state language of communication.

We can make a conclusion that the sociological data prove the obvious transformation of the language situation of Ukraine and the expansion of the functions of the Ukrainian language. The war accelerates the processes of Ukrainization of the communicative space, and therefore in the future we can predict the continuation of changes in the language situation of the country in the direction of Ukrainian monolingualism. The prospect of our study is to investigate the language behaviour of Ukrainians in the post-war period.

Keywords: *state language, mother tongue, language of everyday communication, language situation, language consciousness, process of Ukrainianization, language identity, sociolinguistic survey.*